

ΑΕΦ 101 ΑΣΚΗΣΕΙΣ
Διδ. Ε. Σιστάκου

ΠΑΘΗ ΦΘΟΓΓΩΝ

Πάθη φωνηέντων

1. ΣΥΝΑΙΡΕΣΗ

Ορισμός: Συγχώνευση μέσα στην ίδια λέξη φωνήεν+φωνήεν ή φωνήεν+δίφθογγος (φιλέομεν-φιλοῦμεν και χρυσέαις-χρυσαιῖς). (Έτσι προήλθαν εξάλλου και οι δίφθογοι, π.χ. γένει=γένει).

Παρατηρήσεις:

-Η νέα συλλαβή τονίζεται εάν πρωτύτερα μία από τις δύο συλλαβές τονιζόταν (νόος-νοῦς), αλλιώς δεν τονίζεται (Περίκλεες-Περίκλεις).

-Ο τόνος είναι περισπωμένη (ὄστέα-ὄσταῖ), εκτός αν το δεύτερο φωνήεν είχε οξεία (έσταώς-έστώς).

-Το φωνήεν που προκύπτει είναι οπωσδήποτε μακρό (γέραα=γέραῖ) ή δίφθογγος (δηλόει-δηλοῖ).

ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑΤΑ

τιμᾶτε

τιμᾶ

φιλεῖν

τείχεα

φανήτε

ήχοι

ήρω

πλοῦς

2. ΚΡΑΣΗ

Ορισμός: Συγχώνευση μεταξύ δύο γειτονικών λέξεων φωνήεν+φωνήεν ή φωνήεν+δίφθογγος (μέντοι+ἄν=μεντᾶν). Συχνή στην ποίηση, κυρίως δράμα.

Παρατηρήσεις:

-Κράση με τις επόμενες λέξεις παθαίνουν συνήθως οι τύποι του άρθρου και της αναφορικής αντωνυμίας, το κλητικό ὦ, η λέξη ἐγώ+οἶδα ή οἶμαι, το μέντοι+ἄν, το καί και το πρό.

-Όταν παθαίνει κράση το ἕτερος, τότε δανείζεται την παλαιότερη μορφή της αντωνυμίας ἄτερος (ό ἕτερος-ἄτερος).

-Στη συλλαβή από κράση τίθεται κανονικά η κορωνίδα, εκτός από τις περιπτώσεις που η πρώτη συλλαβή παίρνει δασεία (τὰ ἄλλα=τᾶλλα ή ὁ ἄνθρωπος=ἄνθρωπος).

-Άλλοτε ακολουθούνται οι κανόνες τονισμού (τουῖργον), άλλοτε διατηρείται ο αρχικός τόνος (τουῖργον).

-Αν η δεύτερη λέξη είναι άτονη, τότε η συλλαβή που προκύπτει είναι άτονη (καὶ ἐν=κᾶν).

-Αν η δεύτερη συλλαβή έχει γιώτα, τότε στη νέα συλλαβή μένει είτε το γιώτα μόνο του είτε προσγεγραμμένο είτε υπογεγραμμένο (καὶ ἰκετεύω=χικετεύω, τὸ ἱμάτιον=θοῖμάτιον, καὶ εἶτα=κᾶτα).

-Το ψιλόπνοο ἄφωνο κ,π,τ τρέπεται στο αντίστοιχο δασύ χ,φ,θ (καὶ ὅπως=χῶπως).

ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑΤΑ

θῆμέρα

τούνομα

σοῦστί

αὐτός

χῶπως

Πάθη φωνηέντων

3. ΕΚΘΛΙΨΗ

Ορισμός: Αποβολή τελικού βραχύχρονου φωνήεντος μιας λέξης μπροστά από το αρχικό φωνήεν ή δίφθογγο της επόμενης λέξης (ἀπό ἐμοῦ=ἀπ'ἐμοῦ). Στη θέση του εκθλιβόμενου φωνήεντος σημειώνεται η απόστροφος. Ἐκθλιψη μπορεί να έχουμε και κατά τη σύνθεση λέξεων (ὑπό+ἀρπάζω=ὑφαρπάζω).

Παρατηρήσεις:

-Από την εκθλιβόμενη συλλαβή ο τόνος χάνεται όταν η λέξη είναι άκλιτη (παρά + ἐμοῦ=παρ' ἐμοῦ). Ο τόνος πάντα ως οξεία ανεβαίνει στην προηγούμενη συλλαβή σε όλες τις κλιτές λέξεις και στη λέξη ἑπτὰ (δρινὰ ἔπαθον=δριν' ἔπαθον).

-Η ἐγκλιση τόνου γίνεται κανονικά (μή μ' ἐκβάλλης, δῶρά ποτ' ἔλαβον).

-Σε περίπτωση που η δεύτερη λέξη δασύνεται, το άφωνο ψιλόπνοο (κ,π,τ) τρέπεται στο αντίστοιχο δασύπνοο (ἀπό ἡμῶν=ἀφ' ἡμῶν, κατὰ ἡμῶν=καθ'ἡμῶν).

ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑΤΑ

πόλλ' εἰπῶν

ἀπ' αὐτοῦ

ἀνθ' ὑμῶν

ἔφοδος

4. ΑΦΑΙΡΕΣΗ-ΥΦΑΙΡΕΣΗ

Ορισμός: Αφαίρεση έχουμε όταν αποβάλλεται το αρχικό βραχύχρονο φωνήεν όταν η προηγούμενη λήγει σε μακρό (ᾶ ἀγαθέ=ᾶ'γαθέ). Υφαίρεση έχουμε όταν αποβάλλεται ένα από δύο όμοια βραχύχρονα φωνήεντα ή το ι διφθόγγου πριν από φωνήεν στο εσωτερικό της λέξης (βοηθός-βοηθός, αἰεὶ=αἰεὶ).

ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑΤΑ

ἐμοί 'στί

μή 'νταῦθα

Βόσπορος

πλέονος

5. ΠΡΟΣΛΗΨΗ ΠΡΟΣΘΕΤΩΝ ἢ ΕΥΦΩΝΙΚΩΝ ΣΥΜΦΩΝΩΝ

Ορισμός: Λέξεις που λήγουν σε φωνήεν μπορούν να προσλάβουν τα ευφωνικά σύμφωνα ν και κ (ή χ πριν από δασεία) όταν ακολουθεί άλλη λέξη με φωνήεν (λέγουσιν οὔτοι, ἦλθεν οὔτος, οὐκ ἔχω, οὐχ ὑπομένω).

Παρατηρήσεις

Αντίστροφα: το οὔτως χάνει κάποιες φορές το τελικό ς πριν από σύμφωνο (οὔτω λέγει).

ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑΤΑ

πᾶσιν ἀνθρώποις

ἔστιν ἄλλος

οὐχ οὔτοι

Πάθη φωνηέντων

Ειδική κατηγορία αποτελούν τα πάθη φωνηέντων που συμβαίνουν στο **θέμα** μιας λέξης.

6.ΣΥΓΚΟΠΗ

Ορισμός: Αποβολή βραχύχρονου φωνήεντος ανάμεσα σε δύο σύμφωνα (πατέρος-πατρός). Συνήθως από συγκοπή προέρχονται τα λιγότερο συνηθισμένα συμφωνικά συμπλέγματα, όπως γν, τρ, τμ, πτ, μν κλπ. (γίγνομαι από το γιγένομαι).

7.ΑΝΑΠΤΥΞΗ

Ορισμός: Πρόσληψη βραχύχρονου φωνήεντος ανάμεσα σε δύο σύμφωνα (πατέρ-σι>πατρ-σι>πατράσι). Σκοπός είναι να διευκολυνθεί η προφορά των λιγότερο συνηθισμένων συμφωνικών συμπλεγμάτων, που συνήθως έχουν προκύψει από συγκοπή.

8.ΜΕΤΑΘΕΣΗ

Ορισμός: Μετατόπιση ενός βραχύχρονου φωνήεντος σε άλλη θέση μέσα στη λέξη (Μυτιλήνη-Μιτυλήνη).

9.ΑΦΟΜΟΙΩΣΗ

Ορισμός: Μεταβολή ενός βραχύχρονου φωνήεντος σε φωνήεν όμοιο με το φωνήεν της επόμενης ή της προηγούμενης συλλαβής του θέματος (άτερος>έτερος).

10.ΑΝΤΙΜΕΤΑΧΩΡΗΣΗ

Ορισμός: Αμοιβαία αλλαγή χρόνου ανάμεσα σε ένα μακρόχρονο και ένα βραχύχρονο φωνήεν (βασιλῆος>βασιλέως).

11.ΠΟΙΟΤΙΚΗ ΜΕΤΑΒΟΛΗ/ ΤΡΟΠΗ

Ορισμός: Μεταβολή ενός φωνήεντος σε άλλο φωνήεν του ίδιου χρόνου (λέγω>λόγος, ἀμείβω>ἀμοιβή).

12.ΠΟΣΟΤΙΚΗ ΜΕΤΑΒΟΛΗ

Ορισμός: Μεταβολή του χρόνου ενός φωνήεντος χωρίς αλλαγή της ποιότητάς του. Άρα μπορεί να έχουμε:

α) **βράχυνση/συστολή** (μεταβολή μακρόχρονου φωνήεντος ή διφθόγγου σε βραχύχρονο π.χ. δίδωμι, δῶρον>δίδομαι, δόσις)

β) **έκταση** (μεταβολή βραχύχρονου φωνήεντος σε μακρόχρονο π.χ. ποιέω>ποιήσω, ἐλπίζω>ἤλπισον)

γ) **αντέκταση/αναληρωματική έκταση** (μεταβολή βραχύχρονου φωνήεντος σε μακρόχρονο μετά από αποβολή συμφώνου (-ων) που ακολουθούν π.χ. ἐν-ς>εἶς, λέοντ-σι>λέουσι, τάλᾶν-ς>τάλας)

13.ΜΕΤΑΠΤΩΣΗ

Ορισμός: Το φωνήεν του αρχικού θέματος υφίσταται αλεπάλληλα πάθη σε παράγωγες λέξεις ή σε κλιτούς τύπους της ίδιας λέξης (πατέρες-προπάτορες-πατρός-πατράσι-πατήρ-προπάτωρ).

ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑΤΑ

γαστρός

θράσος

πυκινός

ἐστάλην

πόλεως
νομή
πέποιθα
ἔλιπον
ποιμήν
δούς
φέρω-φόρος-δίφρος-φώρ-φαρέτρα

Πάθη συμφώνων

1. ΑΠΟΒΟΛΗ ΣΥΜΦΩΝΩΝ

Ορισμός: Απώλεια ενός ή περισσότερων συμφώνων σε οποιαδήποτε θέση μιας λέξης.

Παρατηρήσεις:

-Το **σ** αποβάλλεται μεταξύ συμφώνων (ἐστάλ-σθαι>ἐστάλθαι), μεταξύ φωνηέντων, οπότε ακολουθεί συναίρεση (γένεσος>γένεος>γένους), και στην αρχή της λέξης, οπότε τρέπεται σε δασεία (σίστημι>ίστημι). Γι αυτό και το ἐξ(=ἐκς) μετατρέπεται σε ἐκ εμπρός από σύμφωνο (ἐκ Χερρονήσου). Επίσης μπορεί να γίνει απλοποίηση των δύο σσ σε ένα σ (τοῖς γένεσσι>τοῖς γένεσι).

-Το **j** και το **F** αποβάλλονται στην αρχή της λέξης ή ανάμεσα από δυο φωνήεντα (τιμάjω>τιμάω, πνέFω> πνέω). Όμως μόνο το **j** μετατρέπεται σε δασεία (jῆπαρ>ῆπαρ, αλλά: Φέρjον>ἔργον).

-Το **v** αποβάλλεται πριν από σ, άλλοτε με αντέκταση του προηγούμενου βραχύχρονου φωνήεντος (κτέν-ς>κτεῖς), άλλοτε χωρίς αντέκταση (γείτον-σι>γείτοσι). Υπάρχουν όμως και εξαιρέσεις, π.χ. Τίρυνς, ἀπόφανσις, πέφανσαι, πάνσοφος κλπ.

-Τα οδοντικά **τ, δ, θ** εμπρός από σ αποβάλλονται (ἐλπίδ-ς>ἐλπίς, τάπητ-ς>τάπης, νύκτ-ς>νύκ-ς>νύξ).

-Τα συμπλέγματα **ντ, νδ, νθ** αποβάλλονται πριν από σ με αντέκταση του προηγούμενου φωνήεντος (γέροντ-σι>γέρουσι, λυθέντ-ς>λυθείς, σπένδ-σω>σπείσω).

-Σύμφωνα που δεν είναι τελικά για την ελληνική, όταν βρεθούν στο τέλος μιας λέξης χωρίς κατάληξη, αποβάλλονται (τὸ γάλακτ->τὸ γάλα, τὸ πάντ> τὸ πᾶν).

ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑΤΑ

δηλόω
γέγραφε
εἶς
ἔπομαι
ἄναξ
ὦ λέον
ὄρνις
τοῖς ἀνδριάσι

2. ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΣΥΜΦΩΝΩΝ

Ορισμός: Ανάπτυξη ενός συμφώνου στο θέμα μιας λέξης όπου δεν υπήρχε αρχικά.

Παρατηρήσεις:

-Ανάπτυξη του **β** ανάμεσα στο μ και το ρ ή λ (μεσημ-ρία>μεσημβρία).

-Ανάπτυξη του **δ** ανάμεσα στο ν και το ρ (ἀνέρος>ἀνδρός).

-Ανάπτυξη ενός **ρ** πριν από αρχικό ρ, όταν βρεθεί πριν από αυτό βραχύχρονο φωνήεν (ρίπτω>ἔρριπτον, ῥητός>ἄρρητος>ἀπόρρητος).

ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑΤΑ

μέμβλωκα
ἄρρυθμος
ἄρρωστος
γαμβρός

Πάθη συμφώνων

3. ΜΕΤΑΘΕΣΗ ΤΟΥ j/ ΕΠΕΝΘΕΣΗ

Ορισμός: Μετατόπιση του j σε άλλη θέση μέσα στη λέξη.

Παρατηρήσεις: Το j που βρίσκεται κανονικά ύστερα από τα **-αν-, -αφ-, -οφ-**, μετατίθεται πριν από το ν ή το ρ και ενώνεται με το προηγούμενο φωνήεν σε δίφθογγο (μαραν-**j**ω>μαραίνω>μαραίνω).

ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑΤΑ

μέλαινα
χαίρω
μοῖρα

4. ΕΝΩΣΗ/ΣΥΓΧΩΝΕΥΣΗ ΣΥΜΦΩΝΩΝ

Ορισμός: Ένα σύμφωνο ενώνεται με ένα άλλο.

Παρατηρήσεις:

-Ένωση με το σ: 1) Τα ουρανικά **κ,γ,χ** ενώνονται με το σ σε ξ (πίνακ-**ς**>πίναξ).

2) Τα χειλικά **π,β,φ** ενώνονται με το σ σε ψ (κώνωπ-**ς**>κώνωψ)

-Ένωση με το j: 1) Τα ουρανικά **κ,γ,χ** ή τα οδοντικά **τ,θ** ενώνονται με το j σε **σσ ή ττ** (φυλάκ-**j**ω>φυλάσσω ή φυλάττω, πυρέτ-**j**ω>πυρέσσω ή πυρέττω). Ειδικά η ένωση με το γ μπορεί να δώσει το ζ (άρπάγ-**j**ω>άρπάζω).

2) Το δ ενώνεται με το j σε ζ (παίδ-**j**ω>παίζω).

3) Ύστερα από τα συμπλέγματα **ντ, νδ, νθ**, το j συγχωνεύεται πρώτα με το οδοντικό σε σ, μετά αποβάλλεται το ν και γίνεται αντέκταση του προηγούμενου βραχύχρονου φωνήεντος (πάντ-**j**α>πάνσα>πᾶσα).

ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑΤΑ

ἄραψ	ἐλπίζω
ἐλάσσω	πλάσσω
οἰμῶζω	ἀλλάσσω
παιδευθεῖσα	ἐκοῦσα

5. ΑΦΟΜΟΙΩΣΗ ΣΥΜΦΩΝΟΥ

Ορισμός: Μεταβολή ενός συμφώνου σε σύμφωνο όμοιο με αυτό που έπεται ή αυτό που ακολουθεί.

Παρατηρήσεις: 1) Τα χειλικά **π,β,φ** πριν από **μ** αφομοιώνονται σε **μ** (βλέπ-**μα**>βλέμμα).

2) Το συριστικό **σ** πριν από **ν** αφομοιώνεται σε **ν** (σβέσ-**νυμι**>σβέννυμι).

3) Το ένρινο **ν** πριν από **μ** ή πριν από **λ,ρ** αφομοιώνεται με αυτά (παν-**μεγέθης**>παμμεγέθης, πάν-**λευκος**>πάλλευκος).

4) Σε ορισμένες περιπτώσεις η αφομοίωση ακολουθείται από απλοποίηση και αντέκταση: α) το συριστικό **σ** ύστερα από υγρό ή ένρινο (ἔ-**στελ-σα**>ἔστελλα>ἔστειλα), β) το ημίφωνο j ύστερα από **ν** ή **ρ** όταν προηγείται **ε,ι,υ** (κτέν-**j**ω>κτείνω).

ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑΤΑ

γεγραμμένος	ὠξυμμένος	ἔνειμα	θάρος
Πελοπόννησος	συρρέω	ἀμύνω	χερρόνησος
τρῖμμα	παλίρροια	σπείρω	

Πάθη συμφώνων

6. ΑΝΟΜΟΙΩΣΗ ΣΥΜΦΩΝΟΥ

Ορισμός: Αποφυγή δύο όμοιων συμφώνων σε αλληπάλληλες συλλαβές μιας λέξης (π.χ. κεχόρευκα>χεχόρευκα, γινώσκω>γινώσκω).

Ανομοίωση με τροπή

-Όταν δύο γειτονικές συλλαβές αρχίζουν από άφωνο δασύπνοο, τότε το πρώτο από αυτά τρέπεται σε ψιλόπνοο (φεφόνευκα>πεφόνευκα). Εξαίρεση το β' πρόσωπο της προστακτικής του παθητ. αορ., όπου ανομοιώνεται ο δεύτερος φθόγγος (παιδεύθηθι>παιδεύθητι).

-Όταν βρεθούν σε δύο γειτονικές συλλαβές δύο λ, τότε το δεύτερο τρέπεται σε ρ (κεφαλαλγία>κεφαλαργία).

Ανομοίωση με αποβολή

-Όταν σε δύο γειτονικές συλλαβές υπάρχουν τα ίδια σύμφωνα, το ένα από αυτά αποβάλλεται (γινώσκω>γινώσκω).

-Όταν αποβάλλεται ολόκληρη συλλαβή, το φαινόμενο λέγεται **συλλαβική ανομοίωση ή απλολογία** (τετράπεζα>τράπεζα).

ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑΤΑ

τέθυκα
λήθαργος
έτέθην
άμφορεύς

7. Τροπή συμφώνων

- 1) Ουρανικό (κ,γ,χ) ή χειλικό (π,β,φ), όταν βρίσκεται μπροστά από οδοντικό (τ,δ,θ) **συμπνευματίζεται** (έκλεγ-τός>έκλεκτός).
- 2) Το ουρανικό κ ή χ εμπρός από το μ κανονικά τρέπεται σε γ (πλέκ-μα>πλέγμα).
- 3) Οδοντικό εμπρός από άλλο οδοντικό ή εμπρός από το μ κανονικά τρέπεται σε σ (χαριέτ-τερος>χαριέστερος).
- 4) Το τ της συλλαβής τι ύστερα από φωνήεν ή από το ένρινο ν σε πολλές περιπτώσεις τρέπεται σε σ (πλούτιος>πλούσιος).
- 5) Το ένρινο ν όταν βρίσκεται μπροστά από ουρανικά (κ,γ,χ), ή εμπρός από ξ τρέπεται σε γ (πανκάκιστος>παγκάκιστος).
- 6) Το ένρινο ν όταν βρίσκεται εμπρός από τα χειλικά (π,β,φ) ή εμπρός από το ψ τρέπεται σε μ (έν-πνέω>έμπνέω).
- 7) Το ένρινο ν όταν βρίσκεται εμπρός από τα οδοντικά (τ,δ,θ) ή εμπρός από άλλο ν μένει αμετάβλητο (πέφαν-ται>πέφανται).

ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑΤΑ

κρύβδην
διωγμός
τεταραγμένος
γραπτός
έψεύσθην
άθανασία
πέπεισμαι
γερουσία
γράφουσι

συγγραφέω
συγχαίρω
παμβασιλεύς
έννοῶ
συνθέω

МЕТРИКН

ΣΥΜΒΟΛΑ ΠΡΟΣΩΔΙΑΣ

μακρό – τομή	βραχύ υ διαίρεση	άλογο ή αδιάφορο στοιχείο X ζεύγμα	brevis in longo
-----------------	---------------------	---------------------------------------	-----------------

ΓΕΝΙΚΟΙ ΚΑΝΟΝΕΣ ΠΡΟΣΩΔΙΑΣ

Διάκριση των φωνηέντων κατά τη γραμματική σε μακρά, βραχεία και δίχρονα (τα οποία όμως είναι μόνο και πάντοτε είτε μακρά είτε βραχεία στην εκάστοτε λέξη).

Λόγω της μετρικής συνάφειας το φωνήεν δεν μπορεί να νοηθεί ανεξάρτητα από τα άλλα φωνήεντα ή σύμφωνα που ακολουθούν στο πλαίσιο ενός στίχου. Έτσι:

1) Μια συλλαβή θεωρείται βραχεία για το μέτρο (φύσει βραχεία) όταν καλύπτεται από ένα βραχύχρονο φωνήεν (ε, ο, ᾱ, ι, υ) και ακολουθείται από ένα απλό σύμφωνο (όλα δηλαδή τα σύμφωνα εκτός από τα διπλά).

2) Μια συλλαβή θεωρείται μακρά για το μέτρο (φύσει μακρά) όταν καλύπτεται από ένα μακρόχρονο φωνήεν (η, ω, ᾶ, ῖ, υ) ή δίφθογγο (αι, οι, ει, υι, ω, η).

3) Μια συλλαβή θεωρείται επίσης μακρά για το μέτρο (θέσει μακρά) όταν καλύπτεται από ένα βραχύχρονο φωνήεν αλλά ακολουθείται (στην ίδια ή στην επόμενη λέξη) από δύο απλά σύμφωνα ή από ένα διπλό (ζ, ξ, ψ).

4) Μονοσυμφωνική αξία μπορεί να έχει το σύμπλεγμα άφωνο+υγρό (muta cum liquida). Το φαινόμενο είναι συνηθισμένο στους Αττικούς ποιητές για αυτό και ονομάζεται Αττική βράχυνση (corruptio Attica). Στο έπος έχει κανονικά (όχι όμως πάντοτε) διπλοσυμφωνική αξία. Άλλα συμπλέγματα με μονοσυμφωνική αξία μπορεί να είναι το άφωνο+ένρινο, και τα σκ, σπ, πτ, νδρ, ακόμη και το ζ.

5) Διπλοσυμφωνική αξία μπορεί να έχουν τα εξακολουθητικά σύμφωνα λ, ρ, μ, ν, σ και F (το δίγαμμα δεν σημειώνεται από τους εκδότες).

6) Ένα από τα φαινόμενα που αποφεύγονται στην αρχαία ελληνική ποίηση είναι η χασμωδία, η συνάντηση δηλαδή φωνηέντων μεταξύ λέξεων ή στο εσωτερικό μιας λέξης.

Όταν τα φωνήεντα συναντιούνται μεταξύ λέξεων, τότε μπορεί να γίνει έκθλιψη (οὐκ οἶδ' ὄπως), αφαίρεση (μὴ 'κείνον), κράση (τοῦπος) ή συναλοιφή (συμπροφορά που σημειώνουμε εμείς στο μέτρο, π.χ. ἐπεὶ οὐ).

Όταν τα φωνήεντα συναντιούνται στο εσωτερικό μιας λέξης, τότε μπορεί να γίνει συναίρεση (τιμῶμεν) ή συνίζηση (εἰδέω).

Δείγμα για συζήτηση της προσωδίας

Ἐννήμαρ μὲν ἀνὰ στρατὸν ὦχετο κῆλα θεοῖο,

τῆ δεκάτῃ δ' ἄγορῃν δὲ καλέσσατο λαὸν Ἀχιλλεύς·

τῷ γὰρ ἐπὶ φρεσὶ θῆκε θεὰ λευκώλενος Ἥρη·

κῆδετο γὰρ Δαναῶν, ὅτι ῥα θνήσκοντας ὄρατο.

οἱ δ' ἐπεὶ οὖν ἤγερθεν ὀμηγερέες τε γένοντο,

τοῖσι δ' ἀνιστάμενος μετέφη πόδας ὠκὺς Ἀχιλλεύς

ΔΑΚΤΥΛΙΚΟΣ ΕΞΑΜΕΤΡΟΣ

Κύρια μορφή

1– UU 2– UU 3– UU 4– UU 5– UU 6– –

Γενικές παρατηρήσεις:

1. Το μέτρο αποτελείται από έξι δακτυλικούς «πόδες», ο τελευταίος από τους οποίους είναι καταληκτικός.
2. Κάθε δίβραχυ μπορεί να αντικατασταθεί από ένα μακρό: σε αυτή την περίπτωση ο πόδας – – ονομάζεται σπονδαίος. Αναλόγως ο στίχος ονομάζεται ολοδάκτυλος, ολοσπόνδαίος ή σπονδειαίων όταν έχει δισύλλαβο τον 5. πόδα.
3. Ο έκτος πόδας είναι πάντοτε δισύλλαβος με το τελευταίο στοιχείο αδιάφορο (δηλαδή μπορεί να καλύπτεται είτε από μακρά είτε από βραχεία συλλαβή-brevis in longo).
4. Βραχεία φωνήεντα μπορεί να εκληφθούν ως μακρά χάριν του μέτρου (μετρική έκταση π.χ. Όλυμπον>Ούλυμπον).

Πρόσθετοι κανόνες προσωδίας

1. Το σύμπλεγμα άφωνο και υγρό αφήνει κανονικά την προηγούμενη συλλαβή μακρά.
2. Κατά τη συνάντηση δύο μακρόχρονων φωνηέντων μπορεί να συμβεί α) είτε συναλοιφή μεταξύ λέξεων, β) είτε συνίζηση στο εσωτερικό λέξης, γ) είτε να βραχυνθεί το πρώτο από τα δύο φωνήεντα (χασμωδική βράχυνση).
3. Μία φύσει βραχεία συλλαβή μπορεί στο έπος να εκληφθεί ως μακρά. Στις περισσότερες περιπτώσεις παρεμβαλλόταν το δίγαμμα (βλ. κατάλογο λέξεων στον West).

ΤΟΜΗ (I)

Τομή ονομάζεται η παύση μετά το τέλος λέξης που βρίσκεται στο εσωτερικό μιας μετρικής ενότητας. Προκλιτικές και εγκλιτικές λέξεις, προθέσεις, μόρια κλπ. δεν θεωρούνται ότι δίνουν τέλος λέξης, διότι συνανήκουν στενά με την προηγούμενη ή την επόμενη λέξη.

Τομές του εξαμέτρου (κατά σειρά συχνότητας):

1. Κατά τρίτον τροχαίον (μετά το πρώτο βραχύ του 3. δακτύλου)
2. Πενθημιμερής (ύστερα από το 3. μακρό)
3. Εφθημιμερής (ύστερα από το 4. μακρό)
4. Τριημιμερής (ύστερα από το 2. μακρό)

ΔΙΑΙΡΕΣΗ (II)

Διαίρεση ονομάζεται η παύση μετά από τέλος λέξης που συμπίπτει με τα όρια μιας μετρικής ενότητας. Για το τέλος λέξης ισχύει ό,τι και παραπάνω.

Βουκολική διαίρεση έχουμε όταν το τέλος λέξης συμπίπτει με το τέλος του 4. πόδα.

ΖΕΥΓΜΑ

Ζεύγμα ονομάζεται η θέση μέσα σε έναν στίχο όπου αποφεύγεται να υπάρχει τέλος λέξης, δηλαδή η προηγούμενη και η επόμενη συλλαβή πρέπει να ανήκουν στην ίδια λέξη. Όταν βρίσκουμε τέλος λέξης, τότε έχουμε παράβαση του ζεύγματος.

1. Ζεύγμα του Hermann (αν ο 4. πόδας καλύπτεται από μακρό και δίβραχυ, αποφεύγεται η κατά τέταρτον τροχαίον τομή)
2. Ζεύγμα της βουκολικής διαίρεσης (αν ο 4. πόδας είναι σπονδαίος, τότε αποφεύγεται μετά από αυτόν η βουκολική διαίρεση)

Όπως είναι εύλογο μπορεί να ισχύει σε κάθε περίπτωση μόνο ένα από τα δύο ζεύγματα.

Κατά την προφορική απαγγελία τονίζουμε δυναμικά τις μακρές συλλαβές [και όχι εκείνες που φέρουν τον τόνο] στον στίχο ακολουθώντας τις τομές και τις διαιρέσεις.

Κατά την προφορική απαγγελία μετά την τομή ακολουθούν πάντοτε μία ή δύο άτονες συλλαβές.

Σε ένα στίχο μπορεί να υπάρχουν μία ή δύο τομές. Επιλέγουμε τις τομές με βάση τη συχνότητά τους.

ΑΣΚΗΣΗ ΣΤΟΝ ΔΑΚΤΥΛΙΚΟ ΕΞΑΜΕΤΡΟ

Μήνιν ἄειδε θεὰ Πηληϊάδεω Ἀχιλῆος
οὐλομένην, ἣ μυρὶ' Ἀχαιοῖς ἄλγε' ἔθηκε,
πολλὰς δ' ἰφθίμους ψυχὰς Ἄϊδι προΐαψεν
ἡρώων, αὐτοὺς δὲ ἐλώρια τεῦχε κύνεσσιν
οἰωνοῖσί τε πᾶσι, Διὸς δ' ἔτελείετο βουλή,
ἐξ οὗ δὴ τὰ πρῶτα διαστήτην ἐρίσαντε
Ἄτρεϊδης τε ἄναξ ἀνδρῶν καὶ δῖος Ἀχιλλεύς.
Τίς τάρ σφωε θεῶν ἕριδι ξυνέηκε μάχεσθαι;
Λητοῦς καὶ Διὸς υἱός· ὁ γὰρ βασιλῆϊ χολωθεὶς
νοῦσον ἀνὰ στρατὸν ὄρσε κακὴν, ὀλέκοντο δὲ λαοί,
οὔνεκα τὸν Χρῦσῆν ἠτίμασεν ἀρητῆρα
Ἄτρεϊδης· ὁ γὰρ ἦλθε θαῶς ἐπὶ νῆας Ἀχαιῶν
λυσόμενός τε θύγατρα φέρον τ' ἀπερείσι' ἄποινα,
στέμματ' ἔχων ἐν χερσὶν ἐκηβόλου Ἀπόλλωνος
χρυσέῳ ἀνὰ σκήπτρῳ, καὶ λίσσετο πάντας Ἀχαιοὺς,
Ἄτρεϊδα δὲ μάλιστα δῦω, κοσμήτορε λαῶν·

ΕΛΕΓΓΙΑΚΟ ΔΙΣΤΙΧΟ

1– UU 2– UU 3– UU 4– UU 5– UU 6– –
– UU – UU – | – UU – UU –

Το ελεγειακό δίστιχο αποτελείται από έναν δακτυλικό εξάμετρο και έναν δακτυλικό πεντάμετρο. Πρόκειται ουσιαστικά για στροφικό και όχι για κατά στίχον μέτρο· συχνά το τέλος του διστίχου συμπίπτει με συντακτική ή νοηματική παύση. Το ελεγειακό δίστιχο είναι το μέτρο της αρχαϊκής ελεγείας (Αρχίλοχος, Θέογνις, Μίμνερμος, Σόλων) και του επιγράμματος.

Ο εξάμετρος:

- Για τον εξάμετρο στίχο εφαρμόζονται οι κανόνες του δακτυλικού εξαμέτρου (προσωδία, μορφές, τομές, διαίρεση, ζεύγματα). Η κατά τρίτον τροχάϊον τομή είναι πιο συχνή από τις υπόλοιπες.
- Γενικά ο στίχος παρουσιάζει μικρότερη προσωδιακή ποικιλία σε σύγκριση με τον κατά μέτρον εξάμετρο στίχο.

Ο πεντάμετρος:

- Ο δακτυλικός πεντάμετρος αποτελείται από δύο **ημιεπτή**, δηλαδή το τμήμα ενός δακτυλικού εξάμετρου στίχου από την αρχή μέχρι την πενθημιμερή τομή.
- Σπονδείοι μπορούν να υπάρχουν **μόνο στο πρώτο ημιεπές**.
- Το πρώτο ημιεπές συμπίπτει με τέλος λέξης· πολύ σπάνια να υπάρχει εκθλιβόμενη λέξη.
- Η χασμωδία μεταξύ των δύο ημιεπών αποφεύγεται.
- Αδιαφορία τελικού στοιχείου στο πρώτο ημιεπές κανονικά απαγορεύεται.

ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑΤΑ

Θέογνις 1145-1148

Βούλεο δ' εὔσεβέων ὀλίγοις σὺν χρήμασιν οἰκεῖν

ἢ πλουτεῖν ἀδίκως χρήματα πασάμενος.

ἐν δὲ δικαιοσύνῃ συλλήβδην πᾶσ' ἀρετὴ 'στι,

πᾶς δὲ τ' ἀνὴρ ἀγαθός, Κύρνε, δίκαιος ἑών.

Θέογνις 227-232

"Πλούτου δ' οὐδὲν τέρμα πεφασμένον ἀνθρώποισιν·

οἱ γὰρ νῦν ἡμῶν πλεῖστον ἔχουσι βίον,

διπλάσιον σπεύδουσι. τίς ἂν κορέσειεν ἅπαντας;

χρηματὰ τοι θνητοῖς γίνεται ἀφροσύνη,

ἄτη δ' ἐξ αὐτῆς ἀναφαίνεται, ἦν ὅποτε Ζεὺς

πέμψῃ τειρομένοις', ἄλλοτε ἄλλος ἔχει."

Καλλίμαχος Επίγραμμα 11

Σύντομος ἦν ὁ ξείνος, ὁ καὶ στίχος οὐ μακρὰ λέξων

"Θῆρις Ἀρισταίου Κρής" ἐπ' ἔμοι δολιχός.

ΙΑΜΒΙΚΟ ΤΡΙΜΕΤΡΟ

X – U – X – U – X – U –

Ο ιαμβικός τρίμετρος στίχος αποτελείται από τρία ιαμβικά μέτρα.

Η τελευταία συλλαβή μπορεί να είναι είτε μακρόχρονη είτε βραχύχρονη (για το μέτρο όμως υπολογίζεται μακρόχρονη).

Πρόσθετοι κανόνες προσωδίας

Μονοσυμφωνική αξία μπορεί να έχει το σύμπλεγμα άφωνο+υγρό (muta cum liquida). Το φαινόμενο είναι συνηθισμένο στους Αττικούς ποιητές γι αυτό και ονομάζεται Αττική βράχυνση (correptio Attica). Άλλα συμπλέγματα με μονοσυμφωνική αξία μπορεί να είναι το άφωνο+ένρινο, και τα σκ, σπ, πτ, νδρ, ακόμη και το ζ.

ΤΟΜΗ (I)

1. Πενθημιμερής τομή (ύστερα από το δεύτερο άλογο): X – U – X | – U – X – U
2. Εφθημιμερής τομή (ύστερα από το δεύτερο βραχύ): X – U – X – U | – X – U –
3. Μέση τομή (συχνά συνοδεύεται από έκθλιψη): X – U – X – | U – X – U –

ΖΕΥΓΜΑ

1. Ζεύγμα του Porson (αν το τρίτο άλογο είναι μακρό, δεν επιτρέπεται αυτή η συλλαβή να είναι η τελευταία μιας πολυσύλλαβης λέξης, δηλαδή μετά από αυτήν αποφεύγεται το τέλος λέξης), δηλαδή:

X – U – X – U – [∩] – U –

2. Νόμος των Wilamowitz-Knox (κυρίως για τους ιαμβογράφους): αποφεύγεται να υπάρχει τέλος λέξης μετά το 4. και 5. μακρό ή μετά το 2. βραχύ και το 3. άλογο.

ΑΝΑΛΥΣΗ ΤΟΥ ΜΑΚΡΟΥ

Ο ιαμβικός τρίμετρος δεν αποτελείται από σταθερό αριθμό συλλαβών, διότι κάθε μακρά συλλαβή (εκτός από την τελευταία) μπορεί να αναλυθεί σε δύο βραχείες συλλαβές. Ανάλυση μπορεί να γίνει και στις άλογες συλλαβές, εφόσον αυτές μπορούν να καλύπτονται από μακρόχρονη συλλαβή. Το φαινόμενο είναι πολύ συχνό στον Ευριπίδη:

– UU – – – U – – – U –
π.χ. Ἀρτέμιδι θῦσαι τῆ τόδ' οἰκούσῃ πέδον

Μπορεί επίσης να συμβεί και μερισμός του βραχέος, στο πρώτο ή στο δεύτερο βραχύ του στίχου:

U – U – – – UU – U – U –
π.χ. πρὶν ἄν κόρηγ σὴν Ἴφιγένειαν Ἄρτεμις

ΕΙΔΙΚΕΣ ΠΕΡΙΠΤΩΣΕΙΣ

1. Στον ιαμβικό τρίμετρο της κωμωδίας δίνονται μεγαλύτερες ελευθερίες (συχνές αναλύσεις, παραβάσεις του ζεύγματος του Porson, έλλειψη τομής, εμφάνιση αναπαίστων από ανάλυση του μακρού).
2. Χωλίαμβοι ή σκάζοντες ίαμβοι είναι οι ιαμβικοί τρίμετροι που έχουν μία μακρά συλλαβή στη θέση του 3. βραχέος. Χρησιμοποιούνται κυρίως από τον Ιππώνακτα. Η μορφή τους είναι:

X – U – X – U – X – – –

ΑΣΚΗΣΗ ΣΤΟΝ ΙΑΜΒΙΚΟ ΤΡΙΜΕΤΡΟ

Αρχίλοχος 19

"οὐ μοι τὰ Γύγεω τοῦ πολυχρύσου μέλει,
οὐδ' εἶλέ πώ με ζῆλος, οὐδ' ἀγαίομαι
θεῶν ἔργα, μεγάλης δ' οὐκ ἔρέω τυραννίδος·
ἀπόπροθεν γὰρ ἔστιν ὀφθαλμῶν ἐμῶν."

Σοφοκλής ΟΤ 447εξξ.

Εἰπὼν ἄπεμ' ὧν οὔνεκ' ἦλθον, οὐ τὸ σὸν
δείσας πρόσωπον· οὐ γὰρ ἔσθ' ὅπου μ' ὀλεῖς.
Λέγω δέ σοι· τὸν ἄνδρα τοῦτον ὃν πάλαι
ζητεῖς ἀπειλῶν κἀνακηρύσσω φόνον
τὸν Λαΐειον, οὗτός ἐστιν ἐνθάδε,
ξένος λόγῳ μέτοικος, εἶτα δ' ἐγγενῆς
φανήσεται Θηβαῖος, οὐδ' ἠσθήσεται
τῇ ξυμφορᾷ· τυφλὸς γὰρ ἐκ δεδορκότος
καὶ πτωχὸς ἀντὶ πλουσίου ξένην ἔπι
σκήπτρῳ προδεικνύς γαῖαν ἐμπορεύσεται.

Ευριπίδης Ορέστης 1075εξξ.

ἀπόδος τὸ σῶμα πατρί, μὴ σύνθνησκέ μοι.
σοὶ μὲν γὰρ ἔστι πόλις, ἐμοὶ δ' οὐκ ἔστι δῆ,
καὶ δῶμα πατρὸς καὶ μέγας πλούτου λιμήν·
γάμων δὲ τῆς μὲν δυσπότημου τῆσδ' ἐσφάλης,
ἦν σοι κατηγγύησ' ἑταιρίαν σέβων·
σὺ δ' ἄλλο λέκτρον παιδοποίησαι λαβῶν·
κῆδος δὲ τοῦμὸν καὶ σὸν οὐκέτ' ἔστι δῆ.
ἀλλ', ὦ ποθεινὸν ὄμμ' ὀμιλίας ἐμῆς,
χαῖρ'· οὐ γὰρ ἡμῖν ἔστι τοῦτο, σοὶ γε μὴν·
οἱ γὰρ θανόντες χαρμάτων τητώμεθα.